

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 11, Sayı 29, Mart 2024 / Volume 11, Issue 29, March 2024

TARİHİ ÇEVREDE DEĞİŞİM: GAZİANTEP EYUBOĞLU CAMİİ ÇEVRESİ *Change In Historical Environment: The Surroundings of Eyuboglu Mosque in Gaziantep*

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/Research Article
Geliř Tarihi/Received Date : 08.04.2023
Kabul Tarihi/Accepted Date : 28.02.2024
Sayfa/Pages : 93-113
DOI Numarası/DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.1458232>

Zeynep ATAŞ

(ÖĐr. Gör. Dr.), Gaziantep Üniversitesi / Türkiye, e-mail: zeynepatas@gantep.edu.tr, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7130-1124>

İlter BÜYÜKDİĞAN

(Prof. Dr.), Maltepe Üniversitesi / Türkiye, e-mail: ilterb@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-1735-879X>

Atıf/Citation

Ataş, Zeynep ve İlter Büyükdığan. "Tarihî Çevrede Değişim: Gaziantep Eyüboğlu Camii Çevresi" *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 11/29 (2024): 93-113.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 11, Sayı 29, Mart 2024.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 11, Issue 29, March 2024.

ISSN: 2148-5704

TARİHİ ÇEVREDE DEĞİŞİM: GAZİANTEP EYUBOĞLU CAMİİ ÇEVRESİ

Change In Historical Environment: The Surroundings of Eyuboglu Mosque in Gaziantep

Zeynep ATAŞ, İter BÜYÜKDİĞAN

Öz: Kale dışında gelişen İslam kentlerinde kentin gelişimini yönlendiren en önemli yapılar cami ve mescitlerdir. Çağdaş kentleşme düzenlemeleri sonucunda, bu yapıların çevreleri değişime uğrarken; kendileri de zaman içinde bu değişimden etkilenmiştir. Genelde doğal afetler sonucu gereksinim duyulan onarımlar, işlevsel eklemeler ve çevresel müdahaleler, tarihî yapılarda bazı değişimleri kaçınılmaz kılmıştır. Makalede bu sürecin, Gaziantep'teki Eyuboğlu Camii ve çevresinde yazılı ve görsel kaynaklara dayanılarak belgelenmesi amaçlanmıştır. Gaziantep'in kale dışındaki gelişiminde önemli bir rol oynayan Eyuboğlu Camii; genelinden farklı olarak, kentin batıya doğru gelişmesini ve mahalleleşmesini sağlayan bir yapıdır. Bu nedenle, cami ve çevresinin değişmişlik sürecinin zamandizinsel olarak incelenmesi, kentin gelişimi hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Cami çevresindeki yolların kentin önemli akslarına dönüşmesi ve daha sonra bu aksların iki yanında inşa edilen çok katlı yapılar, kent silüetinde önemli bir konumda olan yapının kale gibi röper noktalardan algılanamaz duruma gelmesine neden olmuştur. Bu durumun kültür varlıklarının ve kent bütünü'nün algılanmasını nasıl etkilediği Eyuboğlu Camii özelinde örneklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Koruma, Cami, Gaziantep

Abstract: In Islamic cities that developed outside of the castle, the most important structures that directed the city's development are mosques and masjids. As a result of contemporary urbanization regulations, the surroundings of these structures have undergone change, and they themselves have also been affected by this change over time. Repairs that are generally required as a result of natural disasters, functional additions, and environmental interventions have made some changes inevitable in historical structures as well. In this article, it is aimed to document this process based on written and visual sources in and around Eyuboglu Mosque in Gaziantep. Eyuboglu Mosque, which played an important role in the development of Gaziantep outside the castle; is a structure that, unlike the general trend, enabled the city to expand and become more neighbourhood-oriented towards the west. For this reason, the chronological examination of the change process of the mosque and its surroundings provides important data about the development of the city. The transformation of the roads around the mosque into important axes of the city, and subsequently, the construction of multi-storey buildings on both sides of these axes, has resulted in the structure, which is located at an important position in the city skyline, becoming unperceivable from landmark points like a fortress. How this situation affects the perception of cultural properties and the whole city is exemplified in the case of Eyuboglu Mosque.

Key Words: Urban Conservation, Mosque, Gaziantep

Extended Abstract

This research critically examines the historical transformations within and surrounding the Eyuboğlu Mosque in Gaziantep. The investigation delves into the evolutionary dynamics of the city's architecture, belief systems, and social organizations, meticulously assessing their repercussions on spatial production within the urban framework, particularly in the proximity of the mosque, at the individual building scale.

The urban development process reveals a central role played by religious and commercial structures in shaping neighborhoods and determining the architectural identity of the city. Gaziantep, the location of Eyuboğlu Mosque, has witnessed the influence of diverse civilizations across epochs, significantly shaping its urban fabric. The city's historical

importance, especially during the Ottoman period as a border city, intersects with a contemporary alignment of political stability and architectural progress.

This study thoroughly explores the architectural metamorphosis of Eyüboğlu Mosque, the evolution of neighboring structures, alterations in the overarching urban fabric, and their interrelation with the city's main axes. The focus lies on understanding how the development surrounding the mosque has evolved over time and its intricate connections with the principal arteries of the city.

Dating back to the 14th century, Eyüboğlu Mosque has experienced successive renovations, notably a substantial restoration in the 19th century, persisting until the present day. Surrounding religious and cultural edifices also mirror the city's historical narrative.

The research, dedicated to comprehending and safeguarding Gaziantep's historical tapestry, encapsulates pivotal changes ranging from the morphological transformation of Eyüboğlu Mosque to the disappearance of neighboring structures and the establishment of new thoroughfares.

The conclusion scrutinizes the historical evolution of Eyüboğlu Neighborhood, underscoring Gaziler Avenue and Atatürk Boulevard as pivotal axes in its trajectory toward becoming a societal and commercial nucleus. Detailed insights into the neighborhood's commercial hub, residential architecture, and historical edifices, particularly the concentration of commercial activities around Gaziler Avenue and the population surge since the early 19th century, highlight Eyüboğlu Neighborhood's significance as a crucial settlement.

Nonetheless, the study acknowledges that concrete structures from the early 20th century have reshaped the neighborhood's silhouette, altering its impact on the city's overall skyline.

The research delves into the historical and architectural attributes of Eyüboğlu Mosque, elucidating that urbanization around it intensified in the 20th century, detrimentally affecting the mosque's visibility. Various renovations, particularly those influenced by expropriations, environmental regulations, and structural modifications in the 21st century, are emphasized for their substantial impact on the urban fabric.

Furthermore, the study accentuates the pivotal role of continuous mosque utilization in their endurance from antiquity to the present, recognizing that prolonged use has prompted various interventions over time. By scrutinizing changes around monumental structures exemplified by Eyüboğlu Mosque, the research underscores its significance in preserving urban fabric integrity and guiding future interventions. Additionally, the study serves as a model for analogous research endeavors aimed at comprehending and conserving the evolutionary trajectories of historical cities.

Giriş

Anadolu kentlerinin geçmişten günümüze kadar oluşmuş mimarisi, farklı inanışlar ve çeşitli dönemlerin mimari karakterinden izler barındırmaktadır. Bölgede Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet kurması ile tek merkezli bir yönetim altına giren Anadolu kentleri savunma ihtiyacı azaldığından kale dışında yaşamsal mekân oluşumlarını yaratmaya başlamıştır.¹ Bu süreçte yerleşik kent dokusunun gelişiminde mekân üretme tekniğini etkileyen en önemli etmenler, toplumda egemen olan örgütlenme ve inanç sistemleri olmuştur.² Uzun yıllar boyunca kale içinde yaşamını sürdüren kentler, kale dışına toplumsal işlevli yapılarla açılmaya başlamışlardır. Bunlar çoğunlukla dinî ve ticari yapılar olmuştur. Dinî yapıların mahallelerin çekirdeğini oluşturduğu bilinmekte, mahalle içerisinde yer alan yolların oluşumunda, evlerin

¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971): 8-11

² Doğan Kuban, "The Morphological Characteristics of Anatolian Fortified Towns." *Environment and Planning B: Planning and Design*, (1997): 95-123.

konumlanmasında da etkin olduğu görülmektedir.³ Geleneksel yaşamda dinî yapılar etrafında oluşan toplanma alanları, bunlarla iç içe ya da tamamen ayrı çözümlenmiş ticaret mekânları ve çoğunlukla dinî yapıları çevreleyen konut dokusu kentin mimari formlarının karakterini ortaya çıkarmaktadır.

Konut mimarisinden farklı olarak dinî yapılar, toplumlar tarafından yoğun olarak kullanılması ve devam eden kullanımı ile günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Ancak Osmanlı döneminde, çoğunlukla cami yapımında alan seçimi, mevcut durumdaki köhne caminin veya mescidin yıkılarak yerine yenisinin yapılmasıyla ya da boş yeni bir mahalle seçilerek yapılan yeni cami etrafında bu mahallenin şekillenmesi şeklinde olmuştur.⁴ Eski dinî yapının kısmen ya da tamamen yıkılarak yenisinin yapılması da hem yapının mimari özelliklerini hem de mahallenin dokusunu değiştirmiştir.

Anadolu kentlerinde olduğu gibi, makalenin konusu olan Gaziantep'te de inanç sistemi, kent dokusunun biçimlenmesini ve mekân üretme pratiklerini önemli ölçüde etkilemiştir. Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Ayntab'ın adına, en erken MS 800 tarihli belgelerde rastlanmaktadır.⁵ Kent, sınır kenti olması sebebiyle uzun yıllar savaşlar yaşamış, çeşitli devletler tarafından sürekli el değiştirmiştir. En son 1543 (H 950) yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına katılan kentte, istikrarlı siyasi yaşam imarın gelişmesini de beraberinde getirmiştir.

Kentte, 1543 (H 950) tarihli tahrir defterinde 11 adet cami ve 60 adet mescidin var olduğu belirtilmiştir.⁶ 1908 yılında kaydı tutulan Halep Vilayet Salnamesi'nde ise 40 adet cami, 220 adet mescit, 16 adet tekke, 8 adet kilise ve 1 adet havra olduğu kaydedilmiştir.⁷ Kent merkezinde, günümüze gelebilmiş tescilli 32 adet cami, 3 adet kilise ve 1 adet havra bulunmaktadır.

Tarihî kentlerin zaman içinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri gözlemleyebilmek amacıyla kentin nispeten ayrılmış olan 2 numaralı kentsel sit alanında bulunan Eyüboğlu Camii ve çevresi örneğinde saptama ve araştırma çalışmaları yapılmıştır. Bu kapsamda elde edilen farklı dönemlere ait harita ve krokilerde karşılaştırmalı analizler yapılmış, hâlihazır haritalardan yola çıkılarak verilerin işlenmesi ile yeni haritalar oluşturulmuş, dönem belgeleri kullanılmış, ek olarak yerinde tespit çalışmalarıyla araştırma belgelenmiştir.

2 numaralı kentsel sit alanı kale çevresinden yayılmaya başlayan tarihî kent merkezinin nispeten uzak bir bölgesinde oluşmuştur. Eyüboğlu Mahallesi ve çevresinde gelişen bölge; yüzyıllar içerisinde, konut yapılaşması ile fiziksel ve sosyolojik açıdan değişimler yaşamıştır. İlk Türkmen boylarının yerleşmesi ile iskânın başladığı düşünülen mahalle, 18. yüzyıl sonlarında Ermeni asıllı halkın yoğunluklu olarak buraya yerleşmeyi tercih etmesi ile sosyolojik olarak değişim yaşamaya başlamıştır.⁸ Yıldırım yaptığı analitik çalışmada, Eyüboğlu-Bey Mahalleleri özelinde farklı etnik kökende insanların kentin mimarisinde değişime sebep olduğunu belirtmiştir.⁹ Bu sosyolojik değişimin neticesinde farklı fiziksel gereksinimler doğmuş ve dokunun mimari kimliği de değişmiştir. 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinin

³ Murat Boz, "13-15. Yüzyıllarda Anadolu Kentleri ve Kentliler" (Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2014), 30-36.

⁴ Ceren Katipoğlu Özmen, "Re-thinking Historiography on Ottoman Mosque Architecture: Nineteenth Century Provincial Sultan Mosques" (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2014), 24-28.

⁵ Hüseyin Özdeğer, "16. Asırda Ayntab (Gaziantep) Vakıflarının Varidat ve Masarifat Defteri." *Dünden Bugüne Vakıflar* (Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü), 2007: 16-46.

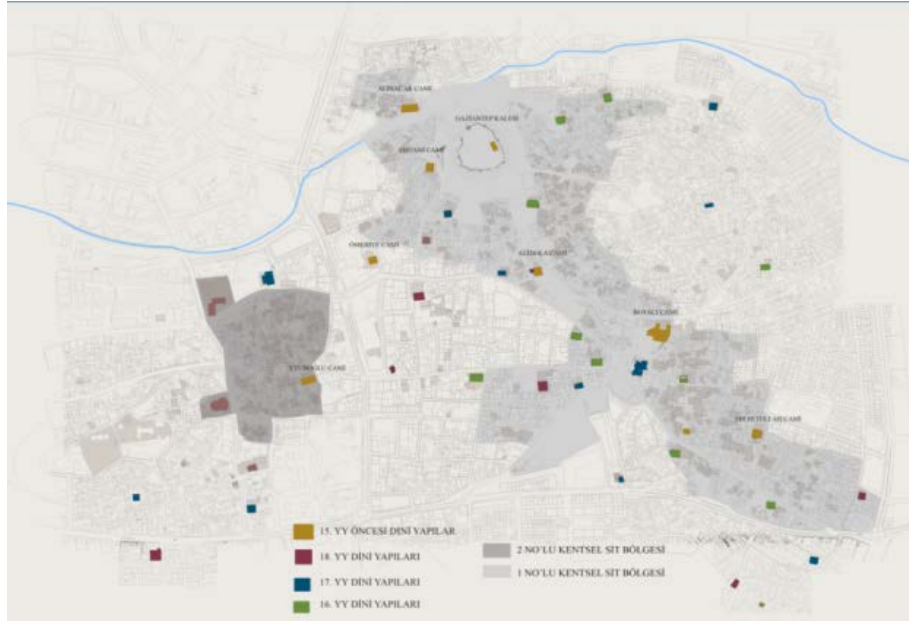
⁶ Hüseyin Özdeğer, "16. Asırda Ayntab (Gaziantep) Vakıflarının Varidat ve Masarifat Defteri." *Dünden Bugüne Vakıflar* (Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü), 2007: 16-46.

⁷ Yıldırım Yıldırım, "Halep Vilayet Salnamelerine Göre (1867-1908) Ayntab" (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2010), 66-75.

⁸ Alper Altın, "Gaziantep Türk İslam Mimarisi (Eyyubiler'den Cumhuriyet'e)" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015), 15-29.

⁹ Esra Gürbüz Yıldırım, "Kentsel Dokunun Değerlendirilmesi İçin Mekan Dizimi ve Fraktal Analize Dayalı Bir Yöntem: Gaziantep Örneği" (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018)147-159.

yoğunlaşması ile gelişen bölgede bulunan üç adet caminin yanı sıra bir Ermeni, bir Katolik ve üç Protestan kilisesi, bir Amerikan Hastanesi ve Amerikan Koleji yapıldığı bilinmektedir.¹⁰

Şekil 1: Gaziantep Tarihî Merkezinde Bulunan Camiler ve Kentsel Sit Sınırları¹¹ (Gaziantep Koruma Amaçlı İmar Planı'ndan İşlenerek)

Çalışma alanı olan bölgenin günümüze ulaşabilmiş en eski yapısı olan Eyüboğlu Camii; bölgenin ana akslarının kesiştiği bir noktada kendi adını verdiği Eyüboğlu Sokak üzerinde bulunmaktadır.

Yapılış tarihi ve yaptıran kişi hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Eyüboğlu Camii'nin, 1138-1193 yıllarında yaşamış olan Melik Salih'in Ayntab Kalesi'nde yaptırdığı belirtilen camilerden olabileceği ihtimali üzerinde duran kaynaklar vardır.¹² Ancak 14. yüzyılda yaşamış Memlük Devleti kazaskeri Eyyub oğlu Ahmet tarafından da yaptırılmış olabileceği ifade edilmektedir.¹³ Yapının mimari detayları ve minare bezemelerinden yola çıkılarak 14. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.¹⁴ 1540 (H 946) tarihli Şer-i Sicil kayıtlarında "Mahalle-i şeh-i ibn-i Eyüb'de vaki cami" denilerek bahsi geçen bu caminin mahalleye de adını veren Eyüboğlu Camii olduğu düşünülmektedir.¹⁵ 1543 (H 950) tarihli tahrir defterinde adı geçen Eyüboğlu Camii'nden Evliya Çelebi de 1578 (H 986) tarihinde Eyyubzade Camii adı ile bahsetmiştir.¹⁶ Bu bilgilerden yola çıkarak 16. yüzyılın ilk yarısından önce, muhtemelen Memlükler ya da Eyyubiler tarafından yapılmış olduğunu söylemek mümkündür.

1. Eyüboğlu Camii Mimarisi

Eyüboğlu Camii'nin günümüze gelene kadar birçok onarım geçirdiği tahmin edilmektedir. Ancak elimizde bulunan şer-i sicil kayıtlarından 19. yüzyıl öncesinde ulaşabildiğimiz bir onarım

¹⁰ Yıldırım Yıldırım, "Halep Vilayet Salnamelerine Göre (1867-1908) Ayıntab", 70-75.

¹¹ Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, *Gaziantep Koruma Amaçlı İmar Planı*, 2018.

¹² Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*. (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 242-251.

¹³ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*. (Gaziantep: Türk İslam Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayını, 1984)70-75.

¹⁴ Alper Altın, "Gaziantep Türk İslam Mimarisi ", 532-533.

¹⁵ Senem Karagöz, "1 No'lu Ayıntab Şer'iyye Sicili Defteri Transkripsiyonu" (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2012), 371.

¹⁶ Reşat Ekrem Koçu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türk Tarihi Serisi 2*. (İstanbul: Semih Lütfü Kitabevi, 1944), 167.

bilgisi bulunmamaktadır. Şer-i sicil kayıtlarında Rize'de Amine Gülhiz Hanım'ın, 1885 (H 1302) yılında Eyüboğlu Camii için vakıf kurmuş olduğu ve yapının onarımı için 1000 Osmanlı lirası yolladığı belirtilmektedir.¹⁷ Bu vakfiye ile bu tarihte yapının onarıldığı tahmin edilmektedir.

Daha sonra Eyüboğlu Camii 1947 ve 1953 yılında tamir edilmiştir.¹⁸ 1947'deki tamirde, büyük bir onarım geçiren yapıdaki değişiklikler, taç kapısının batısındaki pencerenin alınlığında bulunan kitabede belirtilmiştir. Yapının bu onarımını üstlenen Rıza Cenani'nin torunu ve şu anda Eyüboğlu Camii Vakfı'nın mütevellilerinden olan 1948 doğumlu Ahmet Dai; dedesinin caminin neredeyse yenilediğini söylediğini belirtmiştir.¹⁹ Yapıda 2013 yılında başlayan restorasyonda sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır.

Güneybatı yönünde eğimli bir arazi üzerine kurulmuş olan Eyüboğlu Camii'nin günümüzde üç cephesi sokağa, bir cephesi kuzeyindeki avlusuna bakmaktadır. Avluya kuzey, doğu ve batı yönlerinden farklı kotlarda üç kapıdan girilmektedir.

Caminin minaresi avlunun güneydoğusunda, son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Yapıya girişte minare ile bütünleşmiş şekilde son cemaat yerine ulaşılmaktadır. Enine dikdörtgen formlu, altı kemer gözlü son cemaat yerinin tavanı ahşap atkılı düz tavadır ve üzeri cami ile bütünleşik olan kırma çatı ile örtülmüştür. Son cemaat yerinin sivri kemerli cephesinin orta aksındaki ana girişin kemeri diğerlerinden daha geniş ve yüksektir. Beyaz kesme taştan yapılmış olan son cemaat yerinin kemer ayakları siyah bazalt taştandır (Şekil 2).

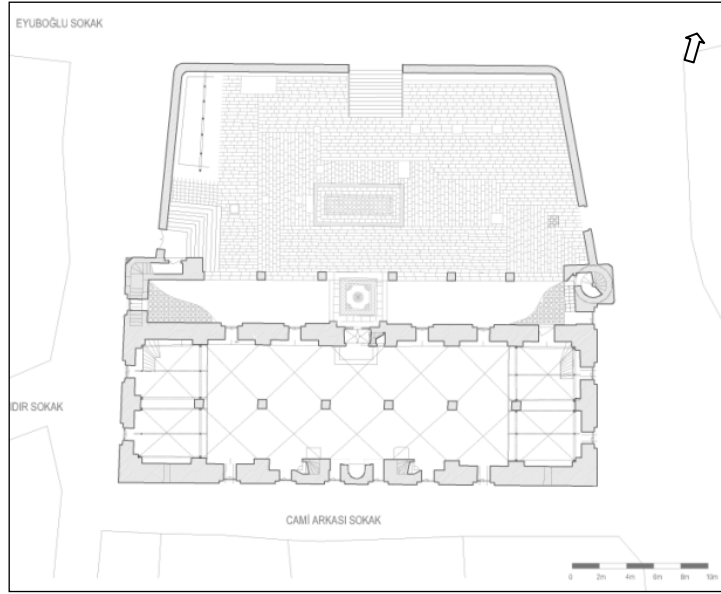
Şekil 2: Eyüboğlu Camii Son Cemaat Yeri genel görünüm (2018)

Eyüboğlu Camii'nin harim kısmı, mihraba paralel dikdörtgen formda, iki sahnı altı adet ayakla on dört bölüme ayrılmış, yedi kemer gözlü plana sahiptir. Altı adet ayak ve on sekiz duvara bitişik yarım ayağın taşıdığı kesme taştan on dört çapraz tonozla örtülü olan harim, özgün hâlinde düz toprak çatı ile örtülü iken günümüzde örtü kırma çatıdır. Harimin döşemesi kesme taş kaplamadır (Şekil 3, 4).

¹⁷ Alper Altın, "Gaziantep Türk İslam Mimarisi", 532.

¹⁸ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi* 74.

¹⁹ Sözlü görüşme, 2018.

Şekil 3: Eyuboğlu Camii planı²⁰

Harime kuzey cepheden ulaşılan iki adet giriş vardır. Mihrap aksındaki taç kapılı giriş dışında diğer giriş cephenin doğu kenarında açılmıştır. Pencereler, her kemer gözüne bir adet gelecek şekilde, içten ve dıştan niş içerisindedir. Kuzey ve güney cephelerindeki kemer gözlerinde alt sırada pencere bulunmamaktadır.

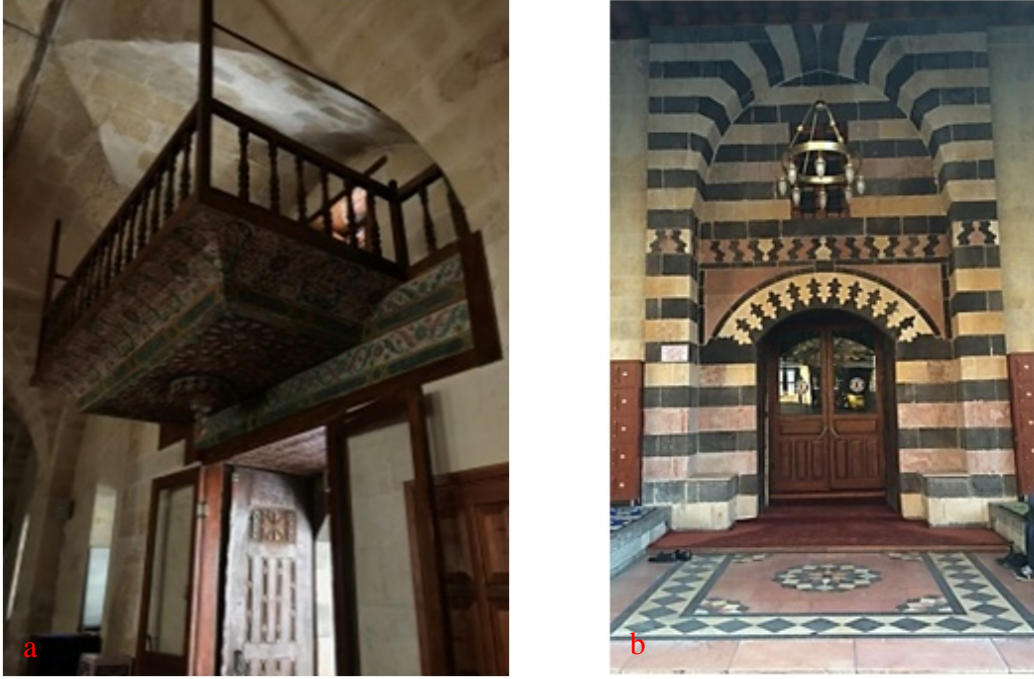

Şekil 4: Eyuboğlu Camii harimden görünüşü (2018)

Harim kısmına giren orta aksta tam karşı da yer alan mihrap, yarım daire planlı ve sivri kemerlidir. Mihrabın iki yanında, simetrik şekilde yapılmış olan ahşap konsol vaaz kürsüsü ve minber bulunmaktadır. Pencere nişinin içerisinde bulunan taş merdivenle ulaşılan bu bölümlerin konsol kısımları tamamen ahşaptan yapılmıştır.

²⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Gaziantep Camileri*, 2019.

Harim kısmında, giriş kapısının hemen üzerinde, kalem işi bezemeli ahşap müezzin mahfilinin alt tabanının ortasında ahşap, mukarnaslı sarkıt bulunmaktadır. Ana giriş kapısının doğusunda bulunan kapalı merdivenle bu mahfile ulaşılmaktadır. Taç kapının üzerinde bulunan düz atkılı pencere, mahfili aydınlatmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5: Eyüboğlu Camii müezzin mahfili ve taç kapısı (2018)

Kapı ve pencereler dışında hareket bulunmayan cephelerde, kaval ve düz silmeden oluşan saçak kornişi, caminin harim kısmını çepeçevre dolaşmaktadır. Saçak aralarına ayak hizasına gelecek şekilde çörtlenler yerleştirilmiştir. Doğu, batı ve güney cephelerinde sivri kemerli niş içerisindeki pencereler birbirinin aynısıdır (Şekil 6).

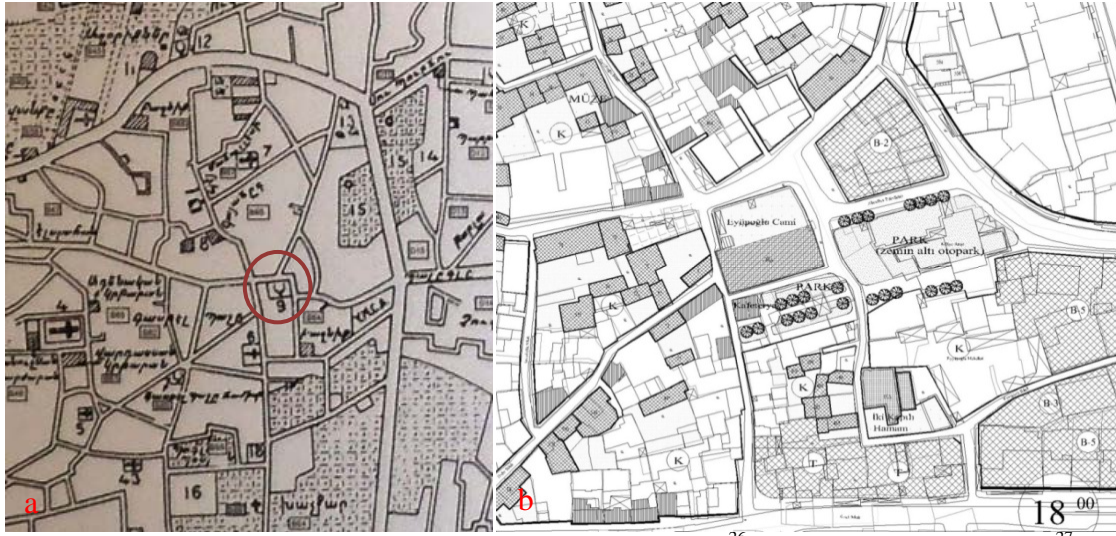

Şekil 6: Eyüboğlu Camii doğu ve güney cephesi (2018)

2. Kent Dokusuyla İlişkisi

Eyüboğlu Camii'nin yıllar içerisindeki gelişimini izleyebilmek, yapının yakın çevresi ile ilişkisi ve değişimlerini değerlendirebilmek amacıyla yazılı belgeler araştırılmış; haritalar, krokiler ve çeşitli görseller kronolojik olarak ele alınmış ve değişimler analiz edilmiştir.

1908 yılında II. Abdülhamit tarafından çekirtilen fotoğraflar, 1919-20 yıllarında Frank W. Peers tarafından çekilmiş fotoğraflar, Abadi ve Sarafian'ın kitapları ve krokileri bölgenin 20. yüzyılın başlarındaki durumu ile ilgili bilgi alınabilen kaynaklardır.²¹⁻²²⁻²³⁻²⁴ 1952 yılında Barsumyan tarafından hazırlanan ve Garabed H. Nazaryan tarafından çizilen kentin 1919-1920 yıllarındaki durumunu gösteren şehir planında Eyüboğlu Camii çevresi ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir (Şekil 16).²⁵

Şekil 7: Eyüboğlu Camii'nin Barsumyan krokisindeki konumu²⁶ ile günümüzde vaziyet planı²⁷

Eyüboğlu Camii ve çevresinde yapılan çalışmada dönemler ve yapıları çevrenin değişimi araştırılırken, çevredeki konut dokusunun günümüze oldukça korunmuş şekilde gelebilmiş olması verilere ulaşılabilirliği açısından kolaylık sağlamıştır. Fotoğraflar ve haritalar günümüze ulaşmış olan yapıların büyük çoğunluğunun özgün olduğunu desteklemektedir.

Caminin birinci derecede komşuluk gösterdiği sokaklar dışında, kentin ana aksları ile kurduğu ilişkilerin de değişiminin irdelenmesi gerekliliği doğmuştur. Kentin var olan tarihî akslarının kendi içinde yaşadığı değişim ve yeni aksların oluşması ile yapının çevresinde yarattığı zorunlu değişim gözlemlenmektedir. Mahalle dokusu içinde olduğu eski fotoğraflardan da bilinen Eyüboğlu Camii bugün tamamen açık bir alanda, yol kotunun altında bulunmaktadır.

Eyüboğlu Camii kent merkezinden uzak sayılabilecek bir noktada 14. yüzyılda yapılmış bir camidir. Kalenin güneybatı tarafında konumlanan caminin yapıldığı dönemde çevresinde yoğun bir yapılaşma olmadığı tahmin edilmektedir. Yapım tarihi bilinen anıtsal yapılardan yola çıkılarak, Eyüboğlu Camii'ne yakın konumdaki en erken dönemde yapılmış yapıların 16.

²¹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivi, II. Abdülhamid Arşivi: Gaziantep, 1896-98.

²² Frank W. Peers, "Fine Arts Library" Harvard School Library: erişim tarihi: 05.09.2019, <http://www.harvard.edu>

²³ M. Abadi, *Les Quatre Sieges d'Aintab (1920-1921)*. (Paris: Charles-Lavauzelle, 1922).

²⁴ K. A. Sarafian, "A Briefer History of Aintab" *Union of the Armenians of Aintab*, (1957): erişim tarihi: 12.09.2019, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39076006639285&view=1up&seq=7>

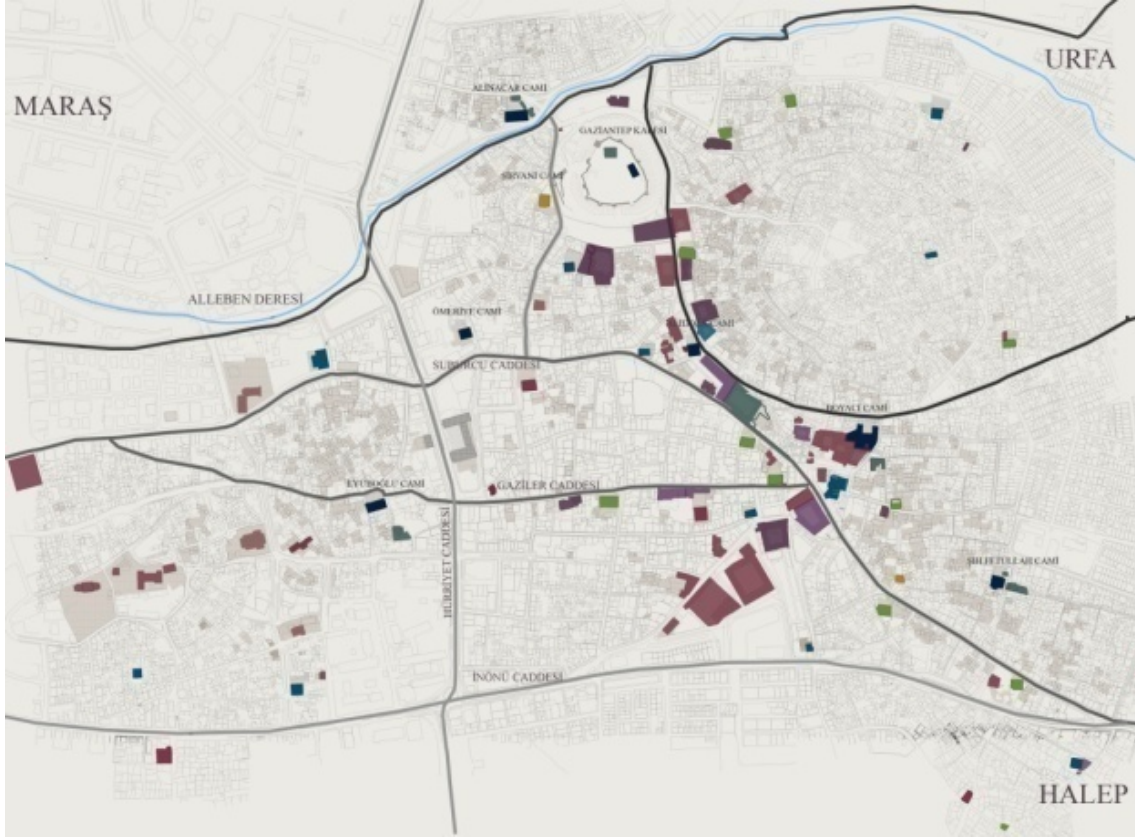
²⁵ Halil İbrahim Yakar ve Murat Uçaner, *Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı*. (Gaziantep: Şhitkamil Belediyesi Kültür Yayını, 2015).

²⁶ Halil İbrahim Yakar ve Murat Uçaner, *Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı*.

²⁷ Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, *Gaziantep Koruma Amaçlı İmar Planı*, 2018.

yüzyıla tarihlenen Molla Ahmed Camii ve 13-14. yüzyıllarda yapılan İki Kapılı Hamam olduğu bilinmektedir.

Kentin kurulduğu ilk çağlardan bugüne, komşusunda bulunan Halep, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa kentleri ile iletişim hâlinde olduğu gerçeğinden yola çıkarak; kalenin kuzeyinde bulunan Alleben Deresi boyunca devam eden, doğu-batı yönündeki aksın, kale içinde yaşam sürdürdüğü sürece var olduğu da öngörülebilir. Kentin yapılaşmasının ve ticaret hayatının; kuzey-güney aksı üzerinde ve kentin çeperleri ile merkezi arasındaki bağlantıyı sağlayan akslarla geliştiği düşünülmektedir. Alleben Deresi boyunca ilerleyen Dereboyu Caddesi aksına paralel olarak gelişen Suburcu (Karagöz) Caddesi ve Gaziler Caddesi aksları böyle akslardır (Şekil 8).

Şekil 8:Tarihî Kent Merkezindeki Önemli Akslar²⁸

Çevresindeki yapılaşmanın bilinen tarihlendirilmesinden yola çıkılarak Suburcu Caddesi'nin 12. yüzyıldan itibaren, Gaziler Caddesi'nin ise 14. yüzyıldan sonra geliştiğini tahmin etmek mümkündür. Bunlara paralel gelişen diğer bir aks olan İnönü Caddesi ise, H. Jansen'in 1938 yılında hazırladığı imar planı önerisi ile açılmıştır ve kentin güney sınırını belirlemektedir (Şekil 8).

19. yüzyılda Ayntab'a gelen F. W. Peers'in fotoğraflarında Eyüboğlu Camii'nin çarşı aksı olan Gaziler Caddesi'yle ilişki kurduğu gözlemlenmektedir. Eyüboğlu Mahallesi'ni ticaret merkezine bağlayan en önemli aks olan Gaziler Caddesi'nin 16. yüzyılda gelişmiş olması, bu aksın ikinci bir merkez olan Eyüboğlu Camii ve çevresindeki yoğunluğunun, bu aksın oluşumundaki katkısını gösterir niteliktedir (Şekil 9).

²⁸ Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, *Gaziantep Koruma Amaçlı İmar Planı*, 2018.

Şekil 9: Gaziler Caddesi'nden bakış: 1. 1919²⁹, 2. 1950'li yıllar³⁰, 3. 2019 yılı

20. yüzyılda genişletilen Hürriyet Caddesi açılmadan önce Eyüboğlu Sokak ve Gaziler Caddesi'nin tek bir sokak gibi kullanıldığı görülmektedir. Hürriyet Caddesi Eyüboğlu Mahallesi ile Balıklı Meydanı arasındaki ilişkiyi koparmış olsa da Gaziler Caddesi'nden çekilen genel görüntüleri içeren fotoğrafta Eyüboğlu Sokağı'nın ve Eyüboğlu Mahallesi'nin Gaziler Caddesi ve Çukur Mahallesi ile süreklilik içeren bir düzende olduğu görülmektedir (Şekil 9-10).

Şekil 10: Eyüboğlu Camii Sokak ile Gaziler Caddesi'nin kesiştiği köşe, 1962³¹

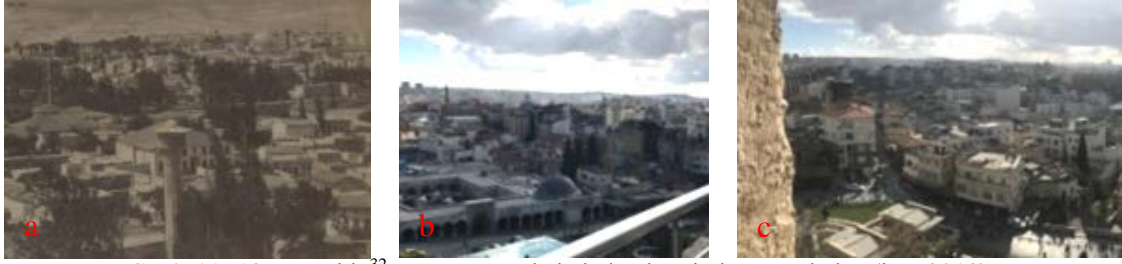
Aynı açılardan günümüzde çekilen fotoğraflarda caminin Gaziler Caddesi ile ilişkisini yoğun ve çok katlı yapılar kestiği görülmektedir (Şekil 9c). Ancak caminin yakın çevresindeki yapılaşmanın yok olmasından doğan boşluk da belgelenmiştir. İşaretle yapılar Eyüboğlu Camii'nin doğusunda bulunan adada yok olduğu belirtilen yapılardır (Şekil 10).

Eyüboğlu Camii'nin kent dokusuyla kurduğu ilişkiyi ve bu ilişkinin zaman içinde değişimini gözlemleyebilmek amacıyla kent bütününe ele alan eski ve yeni fotoğraflardan yararlanılmış, bu fotoğrafların bakış açıları harita üzerinde işaretlenerek, Eyüboğlu Camii çevresindeki yapılaşmanın değişimi gözlemlenmeye çalışılmıştır.

²⁹ Frank W. Peers, "Fine Arts Library" *Harvard School Library*.

³⁰ <http://www.pinterest.com>

³¹ Mehmet Fatih Bozkurt, *Halit Ziya Biçer Objektif ve Arşivinden Seyr-i Antep*. (Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2020), 19.

Şekil 11: 19. yüzyılda³² ve günümüzde kaleden kentin batısına bakış (b, c 2018)

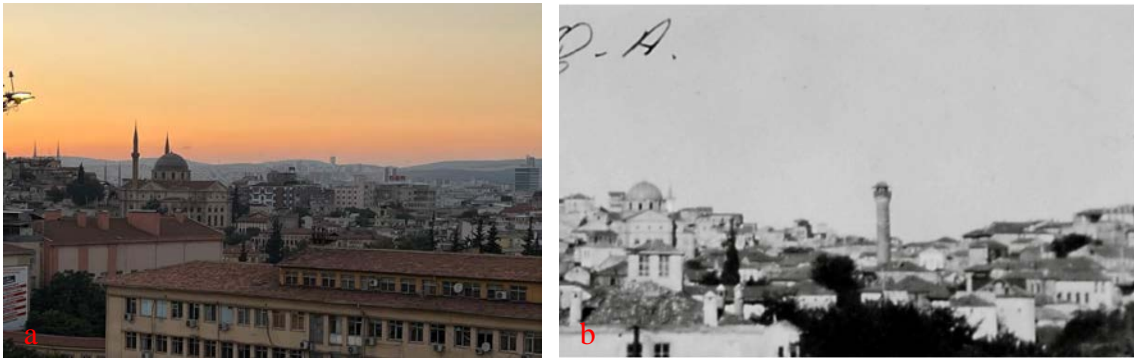
19. yüzyılda kaleden çekilen fotoğraflarla aynı bakış açısını sağlamaya çalışılarak çekilen fotoğraflarda; eğimli arazinin tepe noktasına yerleşen Kurtuluş Camii'nin (Ermeni Kilisesi) kubbesi görülebilmektedir. Ancak yüksek katlı yapılarla çevrilmiş olan Eyuboğlu Camii'ni aynı silüette görmek mümkün değildir (Şekil 11).

Mardin tepe olarak bilinen tepeden 19. yüzyılın sonlarında çekilen fotoğraflardan yola çıkılarak da günümüzdeki durumunu algılayabilmek amacıyla fotoğraf çekebilme imkânı kalmamıştır (Şekil 12). Zamanında mezarlık olan boş tepenin tamamen yüksek katlı konut dokusuyla dolmuş olması ve Eyuboğlu Camii ile İnönü Caddesi arasında kalan boş arsaya Devlet Hastanesi'nin yapılması görüş açısını tamamen kapatmıştır (Şekil 13).

Şekil 12: Kentte kuzeybatıya bakış a.³³ b.³⁴ c.³⁵

Fotoğraflarda Kozluca Camii, Anglikan Kilisesi ve Eyuboğlu Camii aynı aks üzerinde bulunuyorken bu aksın solunda küçük kilise olarak bilinen Ermeni Kilisesi, sağda arkada ise kale görülmektedir (Şekil 12).

Şekil 13: Muhtemelen Mardin Tepe Civarından Eyuboğlu Camii'ne Bakış a.2022, b. tarih bilinmiyor³⁶

³² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivi, II. Abdülhamid Arşivi: Gaziantep, 1896-98.

³³ Frank W. Peers, "Fine Arts Library" Harvard School Library.

³⁴ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivi, II. Abdülhamid Arşivi: Gaziantep, 1896-98.

³⁵ Frank W. Peers, "Fine Arts Library" Harvard School Library.

³⁶ Şahinbey Belediyesi Fotoğraf Arşivi, Eski Antep Fotoğrafları, 2007.

3. Yapının Geçirdiği Siluet Değişimi

Yapının kent bütünü içerisindeki varlığını belgelemek üzere bakılan bütün fotoğraflarda minaresi gözlemlenmiştir. Minare Kurtuluş Savaşı'ndan önce çekilen fotoğraflarda ahşap külahlı şerefeli iken, muhtemelen 1947 yılı onarımında taş külahlı olarak yenilenmiştir. 2013 yılında yapılan restorasyon ile de eski fotoğraflardan yola çıkılarak özgün formuna benzer bir şekilde ahşap külahlı yapılmıştır (Şekil 26).

Şekil 16: Eyüboğlu Camii minaresi a. 1919³⁸, b. 2004 c. 2019

Ancak fotoğraflardan da anlaşılacağı gibi minare özgün oranlarını kaybetmiş, özgün hâline göre daha uzun ince bir hâl almıştır. 1947 yılında yapılan onarımla yapının son katına yeni külahlı yapmak için eklenen fazla taş sıraları kaldırılmadan eski külaha benzer olan taş kaideli ahşap külahlı yapılmıştır.

Eyüboğlu Camii çevresinde bulunan günümüze ulaşmış ve ulaşamamış yapıların konumları saptanarak camiyle ve kentle ilişkileri incelenmiş; bu sayede Eyüboğlu Camii'nin üzerinde ve yakın çevresindeki değişimler analiz edilmiştir. Yapının yakın çevresi analizlerinde yok olan yapı parçaları ve detaylar olduğu düşünülerek tek yapı analizleri yapılmış ve veriler bir araya getirilmiştir.

4. Yakın Çevresi ile İlişkisi

4.1. Batı Cephesi ve Yok Olan Medrese Yapısı

20. yüzyılın başlarını ifade eden, Barsumyan'ın hazırladığı krokide Bey Mahallesi oldukça detaylı bir biçimde gösterilmiştir. Bu krokide Eyüboğlu Camii, Eyüboğlu Sokak ve Abdullah Edip Sokağı'nın kesiştiği köşede, yapının güneyinde ve batısında mahalle dokusuna bitişik bir şekilde işlenmiştir. Ancak yerinde yapılan incelemeler, yapılan sözlü araştırmalar ve daha sonraki dönem haritalarında yapının güney ve batı cephelerinde bitişik nizam yapılaşma olduğu ispat edilememiştir (Şekil 7).

Şer-i sicil kayıtlarında yapının bir medresesinin olduğu belirtilmektedir.³⁹ Ancak bu medresenin yapı ile beraber mi yapıldığı ya da sonradan mı eklendiği belirtilmemiştir. Medresenin günümüze ulaşamamasından dolayı yapı hakkında detaylı bilgiye sahip olmak mümkün olamamıştır. 139 numaralı Şer-i Sicil kaydında 1807 (H 1222) yılında caminin medresesinde görev yapacak kişi belirtilmiştir.⁴⁰ Yapıya ait vakfiyede, medresenin beş odasının fevkani, dört odasının tahtani olduğu belirtilmektedir.⁴¹ Cemil Cahit Güzelbey'in kitabında

³⁸ Frank W. Peers, "Fine Arts Library" *Harvard School Library*.

³⁹ Alper Altın, "Gaziantep Türk İslam Mimarisi", 534.

⁴⁰ Sıtkı Dal, "139 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2009), 63-64.

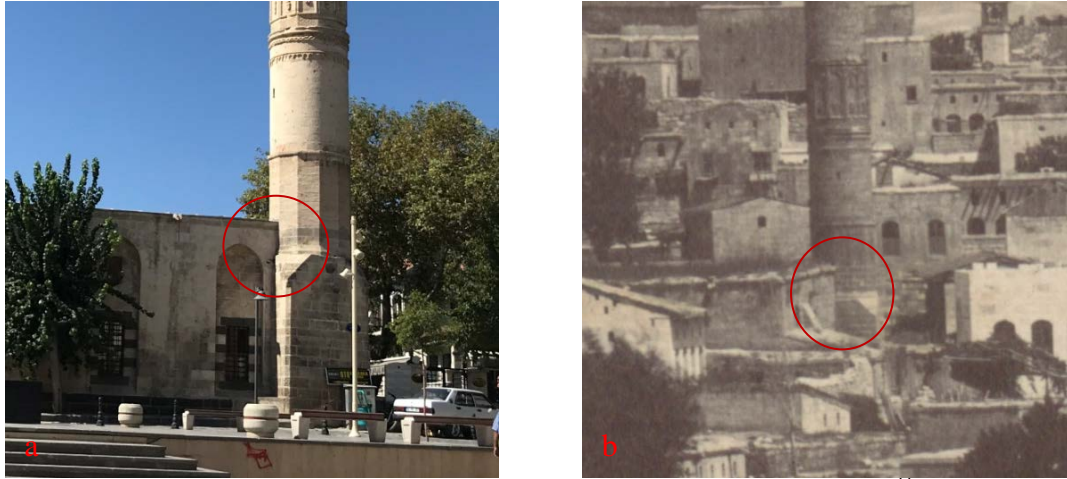
⁴¹ Alper Altın, "Gaziantep Türk İslam Mimarisi", 534.

belirttiğine göre, bu medresenin Eyuboğlu Camii'nin batısında bulunan yolun üzerinde ve yolun batısındaki yapının avlusuna rastlayan noktada bulunduğu düşünülmektedir (Şekil 16).⁴²

Varlığı bilinen bu medrese hakkında; Eyuboğlu Camii üzerinde mevcut olma ihtimali görülen herhangi bir yapısal izin bulunabilmesi için yapı ve çevresinde araştırmalar yapılmıştır. Ancak yapı cephelerinde tam bir bütünlük olduğu ve cephelerde herhangi bir eklemeye ya da çıkarma izine rastlanmamıştır. Genelde, Gaziantep'teki kültür varlıklarında cephelerin tamamen yenilendiği onarımlar görmek mümkündür. Bu nedenle 1947 tarihli kitabesinde geçen "Cami, firdolayı parlak bir elbise örtüdü." cümlesi de göz önünde bulundurularak bu tarihteki onarımda caminin tüm cephelerinde yenileme yapıldığı öngörülebilir.⁴³ Bu durum yapı cephelerinde medreseye dair iz bulunamamasının nedenini açıklamaktadır.

Fotoğraflardan hareketle ve yerinde yapılan ölçümler ile pencere içi derz takiplerinde, doğu cephesinde yaklaşık 30 cm kalınlığında taş duvar kaplama yapıldığı görülmektedir.

Ayrıca caminin eski ve yeni fotoğraflarına bakıldığında minarenin harim kısmı ile kurduğu yapısal ilişki de incelenmiştir. Minarenin sekizgen gövdesinin oturduğu kasnağın, 19. yüzyıla ait fotoğraflarında, ana yapının gövde duvarlarının kasnağın pah kısmına denk gelmeyip minarenin orta kısımlarında sonlandığı görülürken günümüz fotoğraflarında gövde duvarlarının kasnağın pah kısmı ile aynı hizada olduğu görülebilmektedir (Şekil 17).

Şekil 17: Minare kaidesinin ana yapıyla birleştiği kısım 2019-19. yy.⁴⁴

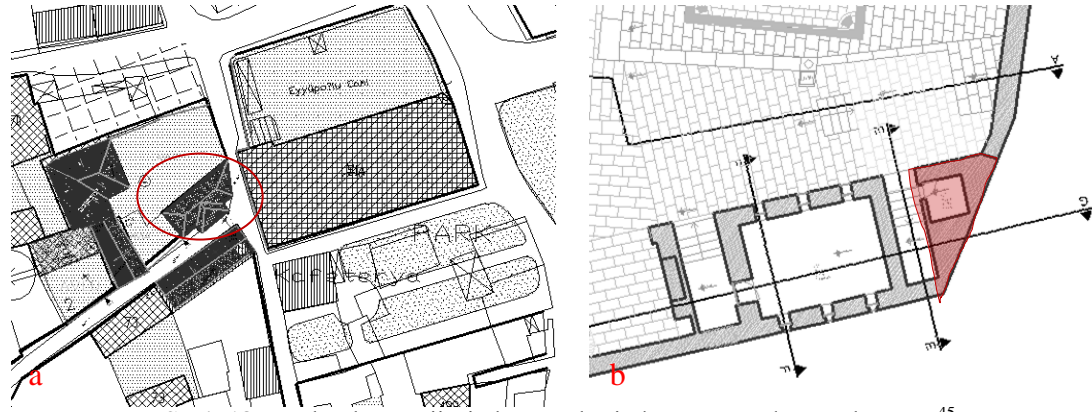
Gaziantep genelinde Eyuboğlu Camii'ne yakın dönemde yapılan camilerde harim kısmının beden duvarı kalınlığı genellikle 110 cm civarındadır. Onarım geçirdiği bilinen camilerde kible cephelerinde bu ölçü 150 cm kalınlığa kadar ulaşmaktadır. Eyuboğlu Camii'nde harimin kuzey duvarı 120 cm, güney duvarı 140 cm, doğu duvarı 130 cm ve batı duvarı 110 cm'dir. Yapının tüm duvarları yaklaşık olarak genel ölçülere uyum göstermekle beraber bitişik nizam yapı olduğu düşünülen güney cephesi ve batı cephesi (bu cephe kalınlaştırıldığı düşünülen, minareye bitişik olan cephe) genel ölçülerden 20 cm daha kalındır.

Medresenin konumunu araştırmak amacıyla ulaşılan, caminin batı cephesine komşu konumdaki yapının rölöve ve restorasyon projelerinde, günümüzde Eyuboğlu Camii'nin batı cephesi ile kurduğu ilişki, sürekliliği bozulmuş gibi görülmektedir (Şekil 18). Yapının zemin ve bodrum katlarında, ana giriş merdiveninin sol tarafında kalan (camiye bitişik olduğu düşünülen cephesinde bulunan) mekânın da bütünlüğünün bozulduğu, mekân boyutlarının normalden çok farklı bir şekilde küçük olduğu görülmektedir. (Şekil 18)

⁴² Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Camileri Tarihi*, 74.

⁴³ Şakir Sabri Yener, *Gaziantep Kitabeleri*. (Gaziantep: Gaziantep Yüksek Tahsil Okutma ve Kültür Derneği Kültür ve Yayın Şubesi Sayı: 9, 1958), 73.

⁴⁴ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivi, II. Abdülhamid Arşivi: *Gaziantep*, 1896-98.

Şekil 18: Eyüboğlu Camii'nin batı cephesinde günümüzde var olan yapı⁴⁵

Verilerin değerlendirilmesi sonucunda bu yapı grubunun Eyüboğlu Camii'nin vakfiyesinde belirtilen medrese yapısı olduğu ve yapıya bitişik yapıldığı tahmin edilmektedir.

4.2. Hıdır Sokak ile İlişkisi

Barsumyan krokisi dışındaki tüm haritalarda yapının batı cephesindeki yol işlenmiştir. Ayrıca batı cephesinde, komşusu olan yapının, Hıdır Sokak'a olan cephesinde bulunan cumba çıkma da bu sokağın daha önceden var olduğunu gösterir niteliktedir (Şekil 19).

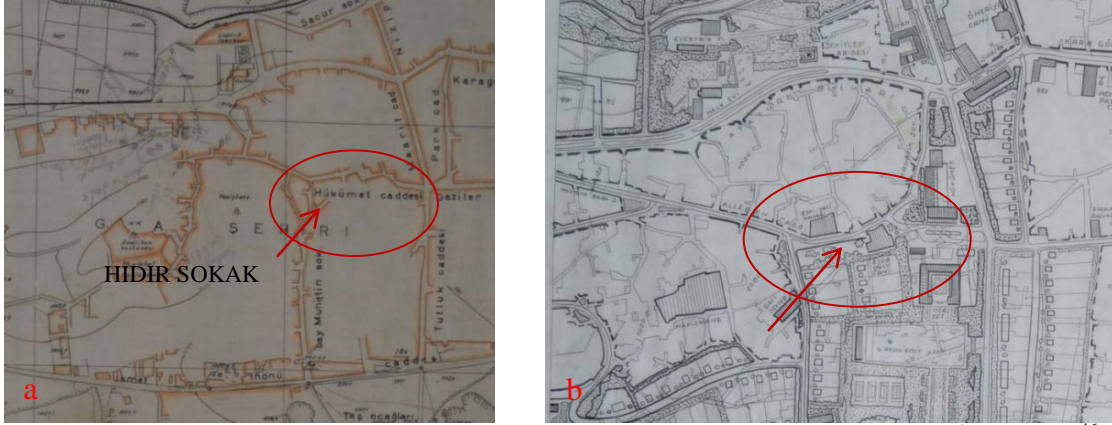
Bu cumbanın, yapının bütünüyle uyumlu olmasından dolayı sonradan eklenmiş olma ihtimali zayıf görüldüğünden ve Hıdır Sokak üzerinde başka mevcut tescilli yapıların cepheleri de göz önünde bulundurularak bu sokağın var olduğu öngörülebilir. Ancak sokak medrese kısmına açılan çıkmaz bir sokak mıydı ya da kuzeyde bulunan Eyüboğlu Sokağa doğru bir geçit ya da kabaltı içeriyor muydu, fikir sahibi olmak mümkün olamamaktadır.

Şekil 19: Hıdır Sokak'tan Eyüboğlu Camii'ne bakış (2018)

⁴⁵ Gaziantep Üniversitesi Yapı İşleri Daire Başkanlığı, 94 Envanter Yapı Planı, 2019.

1936 yılında hazırlanmış olan takeometrik haritada da Eyuboğlu Camii'nin batı cephesine yönelen Hıdır Sokak görülmektedir (Şekil 20a). Bu haritada Eyuboğlu Camii'ni de içine alan kısım bir ada şeklinde tarandığından yapının güney cephesinin sokak ilişkisi okunamamaktadır. Herman Jansen çizdiği imar planı önerisinde, bu sokağı ve Eyuboğlu Camii çevresinde bulunan diğer sokakları göz ardı ederek yapı çevresine yeşil alan önerisinde bulunmuş; caminin de içinde bulunduğu adaya bahçeli evlerden oluşan bir ada önerisi getirmiştir (Şekil 20b).

Şekil 20: Eyuboğlu Camii'nin konumu (1936 Gaziantep Takeometrik Haritası ve 1938 İmar Planı)⁴⁶

Ancak yine H. Jansen tarafından çizilen yönetim alanlarının toplu bir biçimde yer alacağı, Eyuboğlu Camii'nin doğusundaki idari bölge için 1/500 ölçekte hazırlanan yerleşim planı incelendiğinde, altık çizimlerde caminin çevresinin tamamında yolların belirtildiği görülmektedir (Şekil 20b).

Medrese yapısının Eyuboğlu Camii'nden ayrıldığı düşünülen 1947 tarihli onarımdan önce çizilen bu çizimlerden de yola çıkılarak, yapının mimari verilerinin de yok edilmiş olma ihtimali saklı tutulmak koşuluyla, yapı üzerinde daha önce var olmuş olabilecek bir bitişik yapı izine rastlanmamıştır. 1958 yılı hâlihazır paftaları da bu çizimi destekler niteliktedir (Şekil 22a).

4.3. Doğudaki Parsel ile İlişkisi

Eyuboğlu Camii'nin yakın çevresi analiz edilirken 1958 yılı hâlihazır paftalarında, caminin doğusunda bulunan adada bitişik nizam yapılaşma olduğu ve bu adadaki yapılaşmanın 1968 yılındaki hâlihazır paftalarda yavaş yavaş yok olduğu görülmektedir (Şekil 24a-24b).

Vakıflar Genel Müdürlüğünden temin edilen fotoğrafta Eyuboğlu Camii'nin doğu cephesinde yolun hemen devamında küçük ölçekli, az katlı yapılar olduğu görülmektedir (Şekil 21).

⁴⁶ Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, *Gaziantep İmar Planı Haritaları*, 1938.

Şekil 21: Eyüboğlu Camii'nin Doğusundaki Parselde Yapılaşma (1947 sonrası)⁴⁷

1947 yılında yapılan onarımdan sonra yapıya ve çevresine en kapsamlı müdahale, 2013 yılındaki restorasyon çalışması ile yapılmıştır. 2018 yılında Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından da onaylanan revize Koruma Amaçlı İmar Planı'nda, caminin doğusunda ve güneyinde bulunan adalar tamamen park alanı düzenlenmiştir. Yapının doğusundaki alanın altına otopark, üstüne de park önerilmiştir (Şekil 23 b).

Şekil 22: 1958 ve 1968 Hâlihazır Planları⁴⁸

⁴⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Gaziantep Camileri*, 2019.

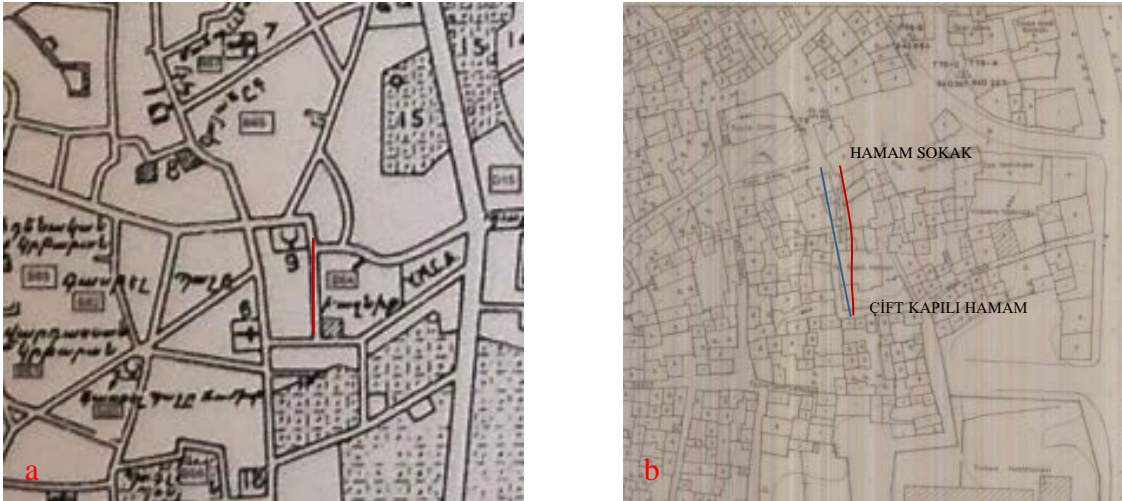
⁴⁸ Gaziantep Tapu Kadastro Müdürlüğü Harita Arşivi, *Gaziantep Hali Hazır Paftaları*, 1956-58.

Şekil 23: 1990 ve 2017 Yılları Koruma Amaçlı İmar Planları⁴⁹

4.4. Hamam Sokak ile İlişkisi

Eyüboğlu Camii'nin güneyinde, Hamam Sokak'ın dar alanının bittiği noktada komşu parseller başlamaktadır (Şekil 24). Mahallenin genelinde oluşan bitişik nizam iç avlulu konut tipolojisi Hamam Sokak'a cephesi olan konutlar için de benzerlik göstermektedir. Oldukça dar olan sokak, bazı fotoğraflarda görülememekte, yapılar camiye bitişik nizam görüntüsü vermektedir (Şekil 21). Ancak bu cepheye farklı bir açıdan bakan fotoğraflarda sokak dokusu açıkça okunabilmektedir (Şekil 25). Caminin avlusunu çevreleyen ticari birimlerin kaldırılması kapsamlı düzenleme şeklinde bir ilanla dönemin yerel gazetelerinde de belirtilmiştir.⁵⁰

Şekil 24: Eyüboğlu Camii'nin doğusunda bulunan Hamam sokağının konumu⁵¹⁻⁵²

⁴⁹ Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, Gaziantep Koruma Amaçlı İmar Planı, 2018.

⁵⁰ "Eyüboğlu Camii'nin Önü Açılacak", *Gaziyurt Gazetesi*, 16 Ocak 1949.

⁵¹ Halil İbrahim Yakar ve Murat Uçaner, *Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı*.

⁵² Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, Gaziantep Halihazır Paftaları, 2004.

Şekil 25: Hamam Sokak'tan görünüm a.⁵³, b. 2018

Eyuboğlu Camii'nin günümüzdeki vakfının mütevellilerinden Ahmet Dai ile ve kentin yaşça büyük sakinleriyle yapılan görüşmelerde⁵⁴ Hamam Sokağın daha önce hamama kadar ilerleyen bir çıkmaz sokak olduğu belirtilmiştir. Eski ve yeni fotoğraflar karşılaştırıldığında sokak dokusunun zaman içerisinde önce daraldığı daha sonra da meydanla birleşerek yok olduğu görülmektedir.

Sonuç

Tarihî kentlerde cami merkezinde gelişen mahallelere örnek olarak değerlendirilen Eyuboğlu Mahallesi, zaman içerisinde, Eyuboğlu Camii'nin çevresinde ve kentin merkezi olan kaleye doğru gelişmiştir.

Kentin önemli ticaret yapılarının bir arada bulunduğu ticaret merkezi ile Eyuboğlu Camii'ni doğrudan birbirine bağlayan Gaziler Caddesi, mahallenin güneyini belirleyen ana aks olmuştur. Tarihî kentin merkezî konumundaki kaleyi, Eyuboğlu Mahallesi'ne bağlayan ve Alleben deresine paralel şekilde gelişen Atatürk Bulvarı da mahallenin kuzey sınırını belirleyen ana aks konumundadır. Bu iki ana aks arasında kalan Eyuboğlu Mahallesi, eğimin de yönlendirmesi ile bu akslara dik gelişen ara yollarla şekillenen bir konut dokusuna sahiptir. Mahallenin ticari gelişimi yoğunluklu olarak Gaziler Caddesi'nin devamı olan Eyuboğlu Sokak üzerinde bulunmaktadır.

19. yüzyılın başlarında en yüksek nüfus oranına sahip yerlerden biri hâline gelen mahallede yapılaşma gelişimini bu oranda arttırmıştır. Bu tarihe kadar mevcut mahalle sınırları içerisinde yapıların yoğunlaşması ile gelişen doku; 2-3 katlı, yığma yapım tekniği ile yapılmış taş yapılardan oluşmaktadır. Ancak 20. yüzyılda, mahallenin yoğunluğu, dış çeperdeki bostanlarda yapılan yeni yapılarla artmıştır. Betonarme yapım tekniğinde yapılmış olan bu yapıların büyük kısmı 5-7 katlı yapılardır. H. Jansen'in plan önerisinde de görüldüğü gibi, büyük çoğunluğu resmî kurum olan yapıları ticari yapılar çevrelemektedir. Bu yapılaşma nedeniyle; kente hâkim, eğimli bir tepede konumlanmış tarihî Eyüboğlu Mahallesi, kentin silüetindeki etkisini büyük ölçüde kaybetmiştir.

⁵³ Peers, Frank W. "Fine Arts Library" *Harvard School Library*.

⁵⁴ Sözlü görüşme, 2018.

Eyüboğlu Camii'nin üzerinde bulunan kitabe ve belirtilen yazılı kaynaklar göz önünde bulundurularak 14. yüzyıldan önce yapıldığını ve minaresinin gövde kısmının da bu tarihten günümüze değişmeden ulaştığını söylemek mümkündür. Caminin harim kısmı ve çevresi, sonuncusu 1943 yılında olmak üzere birçok kez onarım geçirmiş ve değişikliklere uğramıştır. Avlusunun etrafında dükkânların ve medrese kısmının olduğu bilinen Eyüboğlu Camii, günümüzde bir kısmını yola kaybettiği avlusu ile dört cephesi de yola temas eden şekilde kavşak bir noktada bulunmaktadır. İmar çalışmalarında çevresinde bulunan yollar genişletilmiş, doğusunda bulunan yapı adası tamamen kaldırılarak meydan düzenlemesi yapılmıştır.

Yoğun bir mahalle dokusuyla yüzyıllar boyunca çevrilmiş olan caminin çevresinde bulunan çok katlı yapılaşma 20. yüzyılın başlarında kentin dört bir tarafından çekilen tüm fotoğraflarda önemli bir röper olarak algılanan minaresinin görülmesini de engellemektedir. 19. yüzyılda meydan ve kent boşluğu olarak nitelendirilen alanlar tamamen yapılaşmış; yapı adası ya da cami olan alanlar da yeni yollar ve meydanlar yapabilmek için 21. yüzyılda kamulaştırmak sureti ile açılarak yeniden düzenlenmiştir.

Çevresinin zaman içerisinde yoğunlaşması caminin görünürlüğünü kaybetmesine sebep olurken daha sonra kentsel düzenlemelerle yapıyı öne çıkarmak amacıyla yapılan yıkımlar camiyi, özgün çevresinden soyutlayarak yalnızlaştırmıştır.

Günlük hayatta camilerin sürekli kullanımı, bu yapıların ayakta kalabilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Ancak uzun bir süre boyunca aynı işlevle kullanılmaları, bu yapıların zaman içinde çeşitli müdahalelere maruz kalmasına neden olmuştur. Toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap verebilmek veya yapıları korumak amacıyla yapılan müdahaleler, camilerin zamanla dönüşüm geçirmesine yol açmıştır.

Eyüboğlu Camii örneğinden yola çıkılarak yapılan çalışmada, anıtsal yapıların çevrelerindeki değişimler analiz edilmiştir. Bu analizle, yapıların konumlarından yola çıkarak, zaman içinde kentte kapladıkları alan incelemektedir. Kent dokusunun anıtsal yapılar çevresinde gözlemlenebilen dönüşümü, tarihî çevrenin değişimini göz önüne getirirken özgün verilerin kaybolmaması ve kent dokusunun bütünlüğünün devamlılığı açısından günümüzde yapılacak her türlü müdahalede kapsamlı araştırmalarla karar oluşturulması gerekliliği görülmektedir.

Kaynakça

- Abadi, M. *Les Quatre Sieges d'Aintab (1920-1921)*. Paris: Charles-Lavauzelle, 1922.
- Altın, Alper, "Gaziantep Türk İslam Mimarisi (Eyyubiler'den Cumhuriyet'e) " Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Ataş, Zeynep, "Tarihsel Süreçte Anıtsal Yapı ve Çevrelerinin Değişim ve Dönüşümü: Gaziantep Camileri" Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2023.
- Boz, Murat, "13-15. Yüzyıllarda Anadolu Kentleri ve Kentliler" Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2014.
- Bozkurt, Mehmet Fatih. *Halit Ziya Biçer Objektif ve Arşivinden Seyr-i Antep*. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2020.
- Çam, Nusret. *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Dal, Sıtkı, "139 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2009.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, Gaziantep Halihazır paftaları, 2004.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, *Gaziantep İmar Planı Haritaları*, 1938.

- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Harita Arşivi, *Gaziantep Koruma Amaçlı İmar Planı*, 2018.
- Gaziantep Tapu Kadastro Müdürlüğü Harita Arşivi, *Gaziantep Hali Hazır Paftaları*, 1956-58.
- Gaziantep Üniversitesi Yapı İşleri Daire Başkanlığı, *94 Envanter Yapı Planı*.2019.
- Gaziyurt Gazetesi*. "Eyuboğlu Camii'nin Önü Açılacak." 16 Ocak 1949.
- Güzelbey, Cemil Cahit. *Gaziantep Camileri Tarihi*. Gaziantep: Türk İslam Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayını, 1984.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivi, *II. Abdülhamid Arşivi:Gaziantep*, 1896-98.
- Karagöz, Senem, "1 No'lu Ayıntab Şer'iyye Sicili Defteri Transkripsiyonu" Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2012.
- Katipoğlu Özmen, Ceren, "Re-thinking Historiography on Ottoman Mosque Architecture: Nineteenth Century Provincial Sultan Mosques" Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2014.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türk Tarihi Serisi 2*. İstanbul: Semih Lütfü Kitabevi, 1944.
- Kuban, Doğan. "The Morphological Characteristics of Anatolian Fortified Towns" *Environment and Planning B: Planning and Design*, 1997: 95-123.
- Özdeğer, Hüseyin. *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*. Cilt 1. İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1988.
- Peers, Frank W. "Fine Arts Library", *Harvard School Library*. <http://www.harvard.edu> (Eylül 5, 2019 tarihinde erişilmiştir).
- Sarafian, K.A. "A Briefer History of Aintab", *Union of the Armenians of Aintab*. 1957. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39076006639285&view=1up&seq=7>.
- Şahinbey Belediyesi Fotoğraf Arşivi, *Eski Antep Fotoğrafları*, 2007.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Gaziantep Camileri*, 2019.
- Yakar, Halil İbrahim, ve Murat Uçaner. *Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı*. Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayını, 2015.
- Yener, Şakir Sabri. *Gaziantep Kitabeleri*. Gaziantep: Gaziantep Yüksek Tahsil Okutma ve Kültür Derneği Kültür ve Yayın Şubesi Sayı:9, 1958.
- Yıldırım, Esra Gürbüz, "Kentsel Dokunun Değerlendirilmesi İçin Mekan Dizimi ve Fraktal analize Dayalı Bir Yöntem: Gaziantep Örneği"Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018.
- Yıldırım, Yıldırım, "Halep Vilayet Salnamelerine Göre (1867-1908) Ayıntab" Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2010.